

SUA LÄHDE KAUNIS KATSELEN

KIMMO RENTOLA

on Turun yliopiston poliittisen historian professori.

■ Keväällä Turussa järjestettiin Ohrana-seminaari, jossa pohdittiin turvallisuus- ja tiedustelulähteiden käyttöä historiantutkimuksessa ja kirjallisuudessa.

Eipä tiedetty silloin, miten tuo teema kesän mittaan kuumenisi.

On tietysti niin, ettei mikään voima voi pysäyttää aiheeseen liittyvää spekulaatiota ja sekundan tulvaa. Tekisi mieli nostaa kädet pystyyn ja vetäytyä tyylikkäästi harmaantuneiden teemojen pariin. Osmo Jusila teki sen aikoinaan.

Mutta ellei muu, niin vastuu opiskelijoille pakottaa tässäkin huuruisessa maastossa kannattelemaan historioitsijan ammatillisia standardeja, viileää asennetta ja lähdekritiikkiä. Se voi olla jopa opettavaa, sillä kuten Pentti Renvall huomautti, juuri ääritapauksissa usein paljastuu, mitä lähdekritiikki oikeastaan on.

*

Ehkä ensimmäinen vaatimus historioitsijalle on, ettei saa antaa paperiin lyödyn leiman sokaista. Vaikka ylänurkassa lukisi COSMIC TOP SECRET, niin kuin joissakin Naton asiakirjoissa aikoinaan, ei siinä silti ole lopullinen totuus. Salainen tieto pitää suhteuttaa julkiseen ja tiedettyyn. Silloin sen merkitys

alkaa avautua. Vakoilijatkin hankkivat suuren osan tiedoistaan lukemalla lehtiä, vaikka eivät niitä lähteekseen merkitsekään. Yksi ongelma on tietysti se, ettei lähihistoriasta ole vielä kovin paljon pätevää perustutkimusta, johon tiedustelutavaraa voisi suhteuttaa.

Suhteuttaminen julkiseen karsii alan helmasyntiä, salaliittoteorioita. Toki konspiratiota on historiassa esiintynyt, mutta paranoia on kuitenkin verrattomasti yleisempää ja paljon vahvempi voima. Luullaan vastapuolella olevan tekeillä jotain pahaa ja ryhdytään sitä estämään. Voi tulla rankkaa jälkeä sekä aikalaisille että myöhemmin tutkimuksessa.

Edelleen: on käytettävä monen tahon lähteitä. Huomasin väitöskirjaa tehdessä, miten samat tapahtumat ja henkilöt esiintyvät eri organisaatioiden aineistoissa aivan eri valossa. Usein niitä on vaikea edes tunnistaa samoiksi. Tiedustelualalla ei historiaa voi kirjoittaa pelkästään yhden palvelun aineistolla. Se on sama kuin Raamatussa olisi vain Juudaksen evankeliumi. Tämän seikan merkitys näkyi viime kesänä, kun Yhdysvalloissa tuli julki tiedustelupalvelu CIA:n laaja katsaus 1960-luvun lopun Suomeen. Amerikkalaisilla oli erinomaisia korkean tason tietolähteitä keskustapuolueessa, joka toisten lähteiden varassa saadaan näyttämään yksinomaan KGB:n kanta-asiakkaiden puolueelta.

Historioitsijan on tunnettava tarkkaan kunkin palvelun byrokraattiset rutiinit, mutta samalla niille pitää olla panematta liikaa painoa. Aikoinaan suojelupoliisi kirjasi Harri Holkerin Sirola-Opiston luennoitsijana, koska kaikki kommunistien puoluekoulun

opettajat rekisteröitiin, ja oli yksinkertaisin-
ta merkitä saman tien myös opistolla vie-
raillut kokoomuksen puoluesihteerin. Vaikka
merkintä on kutkuttava ja varmaan ärsyttää
Holkeria, asiallinen historioitsija ei lyö siitä
mynttiä.

Hankalin byrokraattinen rutiini on Neu-
vostoliiton ja sen asiakasvaltioiden palve-
luiden pakkomielle merkitä tietolähteet
agenteikseen. Totta kai agentteja oli, ja
agenttien varassa tehtiin loistavia karrieere-
ja. Treholtin hoitaja Grushko nousi KGB:n
ulkomaantiedustelun huipulle, ja kenraalin
tähdet sai myös Suomessa useaan otteeseen
vaikuttanut Mihail Kotov, josta tuli ensin
koko Länsi-Euroopan tiedustelun päämies
ja lopulta analyysista vastanneen R-hallin-
non päällikkö. Mutta toisaalta agenttiasiois-
sa oli kysymyksessä myös rutiiniproseduu-
ri. KGB:n päämajassa oli marras-joulukuus-
sa aina vilskettä, kun piti hyväksyä eri mais-
sa 'värvättyjä' agentteja, jotta saataisiin
edellistä vuotta suurempi vuosisuunnitelma
täyteen ja tulostavuu toteen. Monet näistä
eivät olleet agentteja missään järjestisessä
mielessä. Kiintiö oli vain saatava täyteen ja
oman ylenemisen edellytykset kuntoon.

Ehkä eniten agenttitarkasteluissa ihme-
tyttää kyvyttömyys käsittää harmaan vyö-
hykkeen luonnetta ja laajuutta. Graham
Greenen ja John le Carrén romaanit pitäisi
määrätä pakollisiin tenttivaatimuksiin tämän
alueen kirjoittajille. Jos luullaan, että jokin
komitea voi äkkiä erotella tiedusteluun se-
kaantuneista toisaalta syyttömät, toisaalta
vakoojan tunnusmerkit täyttävät, ei ymmär-
retä sen paremmin tiedustelua kuin histo-
riantutkimusta. Mustan ja valkoisen välissä
on laaja harmaa vyöhyke, jolle useimmat
tapaukset sijoittuvat. Siellä on sumeutta,
naiiviutta ja oman voiton pyyntiä, siellä
esiinnyttään väärän lipun alla, ja oikean, ja
monien. Siellä on mutkikkaita harhautuksia,
kuten silloin kun Kekkonen kirjoitti tasaval-
lan presidentin mielialoista raporteja, joita
Kustaa Vilkuna sitten luovutti erittäin salaa
hankittuna tiedustelutietona KGB:lle. Kuka
oli mikä, se on vaikea kysymys. Läheskään
aina asiat eivät ole niin kuin päältä näyt-
tää.

Toinen ihmetyksen aihe on se herkkäus-

koisuus, millä entisten tiedusteluvirkailijoi-
den puheita toistellaan. Olen nähnyt paitsi
sanomalehdissä myös historiankirjoissa, mi-
ten tuo tai tämä haastateltu tiedustelumies
"vahvistaa" jotain. Nämä miehet olivat sen
lajin ammattilaisia, että positiivisin kysee-
seen tuleva verbi heidän puheistaan on
"väittää", ja usein sekin on kohteliaisuus.

Tiedustelupalvelut korostavat kontrolloi-
vansa asiakkaitaan ja tilannetta. Mutta vai-
kutukset voivat kulkea myös toiseen suun-
taan. Jos on vuosia tai vuosikymmeniä ole-
vinaan jotain, muuttuu oikeastikin siihen
suuntaan, voi hankkia uusia lojaliteetteja.
Niin on, jos siltä näyttää. Tämän ilmiön ka-
ruimpia seurauksia on nähty Stalinin ja
Maon vallan alla. Kiinan sisällissodassa
kommunistien tiedustelu solutti agenttejaan
vastapuolelle, missä nämä pääsivät huipun
tuntumaan ja välittivät erittäin arvokkaita
tietoja. Mutta kommunistien voiton jälkeen
heitä alettiin usein kohdella tulokkaina,
käännynnäisinä, entisinä kuomingtangilai-
sina tai Japanin agentteina, kapitalistisen
tien kulkijoina. Sillä tavalla he kiistatta oli-
vat eläneet, eivätkä he kyenneet puolus-
tautumaan, koska hoitajat olivat kuolleet
eikä asian tiennyt Zhou Enlai uskaltanut
auttaa.

Vielä yksi punkti. On totta, että eräät läh-
dekritiikin perussäännöt muistuttavat van-
hoja tuomarinohjeita, kuten kahden silmin-
näköjän / alkuperäislähteen vaatimus. Mutta
sukulaisuus lainkäytön kanssa ei tee advo-
katyyristä mitenkään hyväksyttävää histo-
riantutkimuksessa. Juristi Fidel Castro aloit-
ti poliittisen uransa väittämällä, että historia
on tuomioistuimien ja se on hänet vapauttava.
Oli väärässä *on both counts*, mutta oudon
monia hänen oppipoikiaan liikkuu juuri tie-
dusteluhistorian alueella.

*

Tiettyssä mielessä tällainen puhe on turhaa.
Lähihistoria on niin lähellä politiikkaa ja men-
neisyyden hallinta niin poliittinen kysymys,
että tällaisessa sensitiivisessä ja hyödyntä-
misen mahdollisuuksia tarjoavassa asiassa
rapa roiskuu melkein väistämättä. Kohta
kyllä ollaan niin syvällä, että yltää suuhun
saakka, niin kuin Paasikivi valitti. ■